

Professorn fick bakläxa – Bertil Ohlin och Dag Hammarskjöld

nr 5 2014 årgång 42

Förhållandet mellan Bertil Ohlin och Dag Hammarskjöld var inte särskilt gott. Ohlin inkluderade visserligen Hammarskjöld i "Stockholmsskolan" men ger i sina memoarer en väsentligen kritisk bild av honom. Dag Hammarskjöld har ingenstans givit sin bild av relationen, men hur spänningen mellan dem uppstod och bestod kan klarläggas.

Åren kring 1930 var betydelsefulla för svensk nationalekonomi. Nya frågeställningar och teorier pressade sig fram, och en yngre generation etablerade sig i toppen på det föga omfångsrika, nationalekonomiska etablissemanget. Nationalekonomerna deltog allt mer i den politiska diskussionen.

Det viktigaste politiska problemet ekonomerna ställdes inför var den redan under 1920-talet höga arbetslösheten, som ökade dramatiskt när den stora depressionen bröt in i Sverige 1931. Skulle staten förhålla sig passiv och genom nödhjulsarbeten och sparsamhet vänta ut den nödvändiga anpassningen av ett för högt löneläge? Eller skulle staten tvärtom öka köpkraften och skapa fler arbetstillfällen genom att överge normen om årlig budgetbalans, låta statsskulden växa och genom investeringar i t ex infrastruktur stimulera näringslivet?

Teoretiskt handlade det om att komma förbi den statiska modellen av en samhällsekonomi som befann sig i eller rörde sig mot balans. Vad skapade dynamiken i samhällsekonomin och hur skulle den beskrivas och bemästras?

Arbetslöshetsproblemet studerades sedan 1927 av en statlig utredning – Arbetslöshetsutredningen – dominerad av två ledamöter som var varandras politiska motpoler.¹ Den ene, Gösta Bagge (född 1882), var professor i nationalekonomi och socialpolitik vid Stockholms högskola, specialiserad på arbetsmarknadsfrågor och aktiv socialkonservativ högerpolitiker. Den andre, Ernst Wigforss (född 1881), var det Socialdemokratiska partiets ledande talesman i ekonomiska frågor och hade varit finansminister 1925–26.

På hösten 1930 fick utredningen en ny biträdande sekreterare, den 25-årige Dag Hammarskjöld. Han hade 1928, med ett slätstruket betyg, blivit filosofie licentiat i nationalekonomi i Uppsala. Den besvärlige professorn Fritz Brock godkände hans licentiatavhandling först efter ingripande av docenten Erik Lindahl (född 1891) som tidigt hade blivit Dag Hammar-

HANS LANDBERG

blev docent i historia i Uppsala 1969 och var i början av 1970-talet en av forskningsledarna i det av Riksbankens Jubileumsfond stödda forskningsprojektet *Sverige under andra världskriget*. Efter forskningspolitiskt utredningsarbete blev han 1977 huvudsekreterare och chef för Forskningsrådsnämnden, en befattning han innehade till 1993. Han fick 1981 professors namn. År 2012 utkom hans bok *På väg ... Dag Hammarskjöld som svensk ämbetsman*. hans.w.landberg@telia.com

¹ Artikeln bygger på Landberg (2012). Eskil Wadensjö's studier om Arbetslöshetsutredningen är viktiga för framställningen där och för denna artikel – se Wadensjö (1987, 1991, 2002). Wadensjö (1988) har också givit ett ekonomporträtt av Gösta Bagge.

skjölde (ende) akademiske mentor. Hammarskjölde avhandling var vetenskapligt radikal och när Gunnar Myrdal (född 1896), som hade disputerat 1927, inledde sitt korståg mot den äldre generationen *laissez faire*-ekonomer under en diskussion i Nationalekonomiska klubben i januari 1928, kallades Hammarskjöld upp på barrikaden.

Arbetslöshetsutredningen hade kört fast på avslutningen i sitt första betänkande – om arbetslöshetens orsaker. Ett föreliggande utkast präglades helt av den gängse reduktionistiska förklaringen att löneläget var för högt.

Hammarskjöld etablerade sig på den radikala sidan genom att i en ny version påvisa dels att lönebildningen blott var en av flera komponenter i en komplex bild, dels att åtgärder mot arbetslösheten inte alltid kunde riktas direkt mot vad som ansågs vara avgörande orsaker. Utredningens avgörande diskussion om *orsakerna* fick skjutas till slutbetänkandet om *åtgärder* mot arbetslösheten.

När Hammarskjöld, som fick stort inflytande i sekretariatet, hösten 1931 planerade för slutbetänkandet fullföljde han den redan inledda linjen att låta nationalekonomer bidra med vetenskapligt underlag för utredningens överväganden. Den rationalistiske Dag Hammarskjölde tanke var att ”objektiva” vetenskapliga undersökningar skulle undanröja de politiska svårigheterna att komma överens om åtgärder mot arbetslösheten.

Bertil Ohlin (född 1899) hade 1929, efter några år som purung professor i Köpenhamn, blivit professor vid Handelshögskolan och var sedan tidigare engagerad av utredningen. Hans promemorior om penningpolitik och tullar skulle vidareutvecklas i en rapport. Gunnar Myrdal blev den andre tunge experten och fick uppgiften att behandla den finanspolitiska frågan om skattesystemet och arbetslösheten. Dag Hammarskjöld själv kunde teckna sig för en expertbilaga om konjunkturspridningen. Licentiaten Alf Johansson, som arbetade på Gösta Bagges institution, fick uppgiften att skriva om lönebildningen. Alf Johansson och Dag Hammarskjöld kunde utnyttja sina bilagor som doktorsavhandlingar, och för Hammarskjöld innebar detta en möjlighet till akademisk revansch efter motgången med licentiatavhandlingen.

1. Konflikten grundläggs

Förutsättningarna för ett samarbete mellan Ohlin och Hammarskjöld var alltså rätt goda. Men hösten 1932 gick det snett.

Efter valet hösten 1932 blev Ernst Wigforss finansminister i Per Albin Hanssons regering och lämnade utredningen, där han efterträddes av riksdagsledamoten Frans Severin. I mitten av november kallade Wigforss till sig Hammarskjöld, Myrdal och Ohlin för att förhöra sig om hur deras arbete kunde utnyttjas för regeringens nya ekonomiska politik som skulle presenteras i statsverkspropositionen i januari 1933. Gunnar Myrdal, som nyligen hade blivit medlem i det Socialdemokratiska partiet, fick uppdraget att under eget namn skriva en bilaga till statsverkspropositionen. Dag Hammarskjöld

engagerades för att ta fram underlag för en proposition om kvarlåtenskaps-skatt, tänkt att ge medel för amortering av lån till en satsning på offentliga arbeten.

Uppgiften för finansdepartementet, tillsammans med utredningsarbetet och den egna bilagan, gav en stressig arbetssituation – till vilket ytterligare en omständighet bidrog. Mötet hos Wigforss fick i Hammarskjölds fickdagbok kommentaren: ”Enda resultatet: ett par bevis för hur friskt man anser sig kunna planka”. Under överläggningen hade han överraskats av att Ohlin, utan att erkänna sitt beroende genom några hänvisningar, redovisat en skiss till en penningteoretisk konstruktion som, ofullständigt utförd, redan fanns hos John Maynard Keynes och Lindahl. Hammarskjöld själv hade utnyttjat och utvecklat Keynes och Lindahls konstruktioner i ett, av Ohlin läst, manuskript till sin bilaga från våren 1932. Hammarskjöld fruktade att han skulle gå miste om prioriteten till resultat som han avsåg publicera i sin doktorsavhandling.

Den 17 och 18 november gjorde Hammarskjöld en ”sammanfattning av den monetära metoden” och skickade den med ett ”protestbrev” till Ohlin. Uppenbarligen besvärad av situationen karaktäriserade Hammarskjöld i fickdagboken sitt protestbrev som ”löjligt”.

Han sände sammanfattningen till Erik Lindahl – nu professor vid Handelshögskolan i Göteborg – för stöd och synpunkter. Lindahl rådde sannolikt den orolige avhandlingsförfattaren att förhandspublicera sina teoretiska resultat och därigenom bärga den hotade vetenskapliga prioriteten. Under slutet av november arbetade Hammarskjöld intensivt med en uppsats om ”metoden för den dynamiska prisanalysen”.² Den 10 december skickades den till *Ekonomisk Tidskrift*, där den också publicerades (Hammarskjöld 1932). I inledningen markerade Hammarskjöld sitt beroende av Knut Wicksell, John Maynard Keynes och Erik Lindahl.

Kring årsskiftet 1932–33 noterade Dag Hammarskjöld i sin dagbok både ”försök till clearing” och ”gruff” med Ohlin. Dennes offentliga reaktion kom i ett följande nummer av *Ekonomisk Tidskrift* (Ohlin 1933a). I stället för att erkänna sitt beroende av och bygga vidare på dem, kritiserade Ohlin de ”neo-wicksellska” teorierna och polemiserade mot Lindahl och Myrdal som också hade skrivit i ämnet. Ohlin sade sig (s 76) vilja konstruera en enklare och mer praktisk begreppsapparat och en mer lätthanterlig teori inriktad mot en analys av

statistiskt material, bl.a. det som erhålles av bokföringen. Att de som vant sig vid den Wicksellska terminologin till en början finner den enklare är givet. Men ett studium av Hammarskjölds, Lindahls, Keynes eller Myrdals vidareförande av den Wicksellska teorin torde försvaga tron på dess lättillgänglighet.

Hammarskjölds artikel i *Ekonomisk Tidskrift* avfärdade Ohlin i en not (s 52)

² Förloppet framgår av noteringar i Dag Hammarskjölds fickdagböcker (Dag Hammarskjölds samling, L179, Kungliga Biblioteket) och av hans brev till Erik Lindahl (Erik Lindahls samling, Lunds universitets bibliotek). Fickdagböckerna utnyttjas på flera ställen i artikeln utan särskild hänvisning.

med att då hans egen uppsats utarbetats innan Hammarskjölds hade publicerats hade han inte kunnat ta hänsyn till den.

2. Professorn får underkänt

Dag Hammarskjölds strategi för Arbetslöshetsutredningens slutbetänkande havererade och tidsplanen sprack. Experternas bilagor skulle vara färdiga under sommaren 1932, men då de inte dök upp måste utredningen inleda arbetet med betänkandetexten utan dem. Utredningens ordförande, generaldirektören Gunnar Huss, skrev i mitten av december 1932 ett allvarligt brev till de tre ”externa” bilageförfattarna. Resultaten av deras arbete måste vara kommittén tillhanda senast i april 1933 för att kunna beaktas. Ohlin noterade i januari i ett sobert brev Huss krav och ansåg sig, om ingenting oförutsett inträffade, kunna möta dem. Han beklagade att han ”skapat oreda” i kommitténs arbete, men hänvisade till att en ögonsjukdom fördröjt starten av hans arbete.

I brevet påpekade Ohlin också att de promemorior som producerades av honom själv, Myrdal, Johansson och Hammarskjöld var nära anknutna till den anglosaxiska konjunkturteoretiska skolan – han talade om ”Cambridge-Stockholmsskolan”. Konstaterandet är ett kvitto på att Ohlin och Hammarskjöld hade samma grundsyn i Arbetslöshetsutredningens huvudfråga.³

Inte heller den nya tidsplanen höll. I midsommarveckan 1933 signalerade kommittén sitt missnöje och Huss bad Ohlin att i augusti ställa upp för en diskussion med kommittén. I ett brev från Hammarskjöld till Ohlin två dagar efter Huss skrivelse är budskapet rakt:

Broder, Det var synd att jag skulle vara borta när Du ringde; jag hade nämligen behövt tala med Dig. Jag undrade över att Du inte hörde av Dig med återstoden av din framställning men ville inte ringa; jag är vid det här laget rätt trött på att agera samvete. Mitt ärende nu är att bedja Dig omgående sända över ditt för korrektur rättade manus till de tidigare delarna av Din PM. Som du sett av brevet från Huss skall Ditt förslag nämligen utdelas i maskinskrift till kommittén i dess helhet och i detta skick behandlas vid det kommande sammanträdet. Du har, synes det, att räkna med nödvändigheten av väsentliga modifikationer innan det godtages.

Omedelbart efter midsommarhelgen besökte Ohlin, ”blid och givmild men absolut oförstående”, Hammarskjöld och den 9 och 10 augusti framträdde han inför kommittén. Hammarskjöld betecknade för sig själv Ohlins föredragning som ”dålig”, och man får förmoda att stämningen var något ansträngd.

³ Denna och efterföljande redogörelse baseras på brevväxlingen mellan Arbetslöshetsutredningen och experterna, vilken återfinns i Arbetslöshetsutredningens arkiv (Riksarkivet). Wadensjö (2002) beskriver Ohlins teoretiska utveckling och konstaterar att han vid denna tid ännu inte betraktar Stockholmekonomerna och Cambridgeekonomerna som två teoretiskt åtskilda grupper.

När diskussionen var överstånden tillställdes Ohlin den 17 augusti en av Huss undertecknad promemoria med utredningens synpunkter på hans text.⁴

Promemorian omfattar 16 foliosidor och består av två delar med inalles 19 punkter. Den första delen – *Allmänna erinringar* – berör i huvudsak två problem. Ett antal utpekade penning- och konjunkturteoretiska avsnitt betecknas som ”en fristående elementär framställning” som inte bedöms nödvändig för diskussionen i övrigt och som dessutom dubblar framställningen i andra arbeten för kommittén. Summeringen lyder:

Kommittén skulle likväl icke ha funnit dessa förhållanden utgöra tillräckliga skäl för tvekan att trycka berörda delar, om icke, som senare skall visas, tillkommer, att dessa på viktiga punkter icke föreligga utarbetade med tillräcklig klarhet; läsaren undgår nu icke – med rätt eller orätt – det intrycket, att framställningen på betydelsefulla punkter är självmotsägande.

Det andra problemet gällde gränsdragningen mellan tekniska expertbilagor och den egentliga utredningen. Exempel gavs på skrivningar som

har karaktären av praktiskt politiska ståndpunktstaganden av en art, vilken icke hör hemma i en teknisk utredning utan direkt föregriper kommitténs framställning i betänkandet. En genomarbetning av hela bilagan i syfte att utrensa dylika uppenbara överskridanden mellan bilagorna och betänkandet har för utredningen framstått som önskvärd.

Kommittén spetsade till kritiken med att dessa uttalanden ofta hade en polemisk prägel.

Promemorians andra huvudavdelning – *Särskilda spörsmål* – innehöll den granskning som förutskickats i dess inledning. Kommittén garderade sig med att bilagan på flera punkter var otillräckligt genomarbetad och att anmärkningarna ”möjligen till följd härav” kunde grunda sig på missförstånd.

Fem av de nio spörsmålen hänför sig till Ohlins behandling av ”expansions- och kontraktionsprocesser”, dvs konjunkturteoretiska frågor som var centrala för Hammarskjöld. Ohlins användning av begreppen ”sparande” och ”investeringar” stod i centrum. Kritiken sköt här in sig på att Ohlin definierade begreppen ”sparande” och ”investeringar” så att likhetstecken kunde sättas mellan dem samtidigt som han – i anslutning till den ”yngre penningteorin” – hävdade att sparandet verkar depressivt medan investeringar har motsatt, expansiv, effekt. Efter sin diskussion preciserar kommittén:

Det otillfredsställande är, att, vare sig genom ett förbiseende i själva den grundläggande bevisningen eller på grund av bristande redovisning av förutsättningarna, termen sparande i framställningen kommit att tillämpas på ett sätt, som ger intryck av upprepade självmotsägelser och under alla förhållanden är vilseledande.

⁴ Promemorian återfinns i Arbetslöshetsutredningens arkiv (Riksarkivet).

På flera ställen kritiseras framställningen som alltför ytlig eller ofullständig.

Beträffande offentligt finansierade arbeten tog kommittén upp dels huruvida de finansieras med sparande, dels hur de kumulativa effekterna av en offentlig investering skulle beräknas. I ingetdera fallet kunde kommittén följa Ohlins tankegång och tycker att särskilt frågan om sparandets betydelse är mycket oklart framställd. Kommittén skriver:

Man får det intrycket att framställningen å ena sidan av hänsyn till den grundläggande konstruktionen går ut på att visa att en ”finansiering” genom sparande kommer till stånd, samtidigt som förf. å andra sidan låter värdet av ingripandet stiga, ju sämre sparandefinansieringen realiserar.

På grund av bristande skärpa i framställningen ”äro dock väsentliga misstag från kommitténs sida möjliga” konstateras det.

Trots reservationerna om missförstånd var promemorian i sin helhet kritisk över gränsen till nedgörande. Men det är också tydligt att kritiken grundas på olika motiv. Hammarskjöld ville uppenbart värja sin egen uppläggning av utredningens teoretiska delar och sin egen kommande doktorsavhandling. Han slog ur akademiskt underläge och var förmodligen retad av att Ohlin inför anklagelsen om lån från ”neo-wicksellianerna” hade utvecklat en egen ny metod. Bagge hade ett annat skäl. Ohlins framställning stödde inte hans uppfattning om hur problemen praktiskt skulle hanteras, och han ville få de partier utrensade där Ohlin som expert överskred gränsen till utredningens revir och inkräktade på dess rätt att formulera de politiska förslagen. Bagges kritik var i viss mån ett problem för Hammarskjöld, eftersom han i huvudsak delade Ohlins praktisk-politiska uppfattningar. Reservationerna om möjliga missförstånd var måhända en beslöjad signal om detta.

Ohlin hade just publicerat det arbete – *Interregional and International Trade* (Ohlin 1933b) – som skulle ge honom hans världsrykte som ekonom och måste ha känt sig förödmjukad av promemorian. Han reagerade omedelbart. ”’Opgjör’ med Ohlin, Bagge och Severin – Åh”, flämtar Dag Hammarskjöld den 25 augusti 1933.

Diskussionen övergick i mer normala akademiska former. I sin doktorsavhandling, *Konjunkturspridningen – en teoretisk och historisk undersökning* (Hammarskjöld 1933), pekade Hammarskjöld på Ohlins uppsats i *Ekonomisk Tidskrift* och återkom kortfattat med viss kritik i en exkurs. Vid disputationen vid Stockholms högskola i början av november 1933 opponerade Ohlin *extra ordinem*.

Ohlin, som hävdade att han endast levererat ett preliminärt utkast, bearbetade sin bilaga under hösten. I mitten av januari 1934 fick han en påstötning om publiceringen. Tonen var en annan än i promemorian ett halvår tidigare, men Hammarskjöld påpekade att kommittén hade full rätt att betrakta Ohlins manus från sommaren 1933 som tryckfärdigt. Han konstaterade att han fortfarande hade en del invändningar mot Ohlins penningteoretiska resonemang och ansåg det olämpligt att bilagorna polemiserade

mot varandra. När bilagan publicerades i april 1934 var delar av texten från augusti 1933 utmönstrade.⁵

3. Ohlins revansch

En punkt i konflikten sattes först kring årsskiftet 1934–35. Erik Lindahl blev härvid både katalysator och medlare. I oktober 1934 skickade han en kort stencilerad uppsats (Lindahl 1934) till ett antal ekonomer. I analysen kunde han utnyttja resultat från Hammarskjölds avhandling men också komma förbi vissa begränsningar som dennes dynamiska mekanism var behäftad med.⁶ Lindahls uppsats anses av senare forskning ha utgjort ett viktigt bidrag till utvecklandet av en dynamisk teori. När papperet diskuterades i Nationalekonomiska klubben ansåg sig Ohlin, klubbens ordförande, få stöd i de gentemot Hammarskjöld kontroversiella frågorna. I ett rundbrev till medlemmar av klubben hävdade han att det rådde en i allt väsentligt god överensstämmelse mellan Lindahls ekvationer och de resonemang han själv fört i bilagan till Arbetslöshetsutredningen och i uppsatsen i *Ekonomisk Tidskrift*. Att den nu framträdande enigheten och överensstämmelsen i fråga om den penningteoretiska upplägningen blir ”klar för alla” är av viss betydelse, framhöll Ohlin.⁷ Han kontaktade också Bagge och krävde upprättelse inför kommittén.

Hammarskjölds reflexion i dagboken var att ”allt för stor mjukhet” visats mot Ohlin vid klubbens sammanträde. Han utformade en motskrift till Ohlins rundbrev och sände det till Lindahl, som redan i ingressen till sitt svar den 13 december dämpade Hammarskjölds iver att sätta Ohlin på plats.⁸ Han skrev:

Härmed den epistel åter, som Du planerat för Ohlins uppbyggelse. Den väcker många frågor, vilkas lösning Du blott antyder, och jag fruktar därför, att Din förmodan att Ohlin ej kommer att känna sig övertygad, blott är alltför befogad.

Att Ohlins framställning ”trots många riktiga påståenden ej är fullt tillfredsställande” hängde samman dels med Ohlins användning av begreppen ”ex ante” och ”ex post”, dels med användningen av termerna ”sparande”, ”väntande” och ”investering”. Den första punkten menade Lindahl vara väsentlig men den andra främst terminologisk och utan större betydelse.

⁵ Se Wadensjö (2002), som påvisar att kritiken mot Ohlin också dokumenteras i korrekturkommentarer under november 1933–januari 1934. Wadensjö konstaterar att Ohlins förhållande till Hammarskjöld efter denna promemoria aldrig blev gott men han konstaterar också att Ohlin länge kände en viss bitterhet gentemot Bagge.

⁶ För den teoretiska diskussionen, se Hansson (1982). Lindahls notat återfinns i Steiger (1971). En översikt av debatten med fokus på Lindahls insatser återfinns i Petersson (1987).

⁷ Ohlins rundbrev, 7 december 1934, i Erik Lindahls samling, Lunds universitets bibliotek.

⁸ Dag Hammarskjölds dagbok, 29 november 1934, Kungliga Biblioteket. Koncept till svaret, med handskrivna ändringar och tillägg, återfinns i Erik Lindahls samling, Lunds universitets bibliotek.

Lindhahl manade till lugn:

Angående den positiva betydelsen av Ohlins insats ha vi antagligen ej samma åsikt som han själv. Jag sympatiserar naturligtvis i grunden med din önskan att ej låta Ohlin ”samla allt vad vi gör under sin hatt”. Men också detta är personalia utan större betydelse.

Lindhahl summerar:

De nu nämnda divergenserna behöva väl dock ej hindra att vi nu kunna bli relativt eniga om de positiva konstruktionerna, om ock ej rörande våra inbördes förtjänster i skapandet av dessa. Jag har ju ändrat mina konstruktioner ideligen. Och även Ohlin kan väl ändra sina.

Hammarskjöld skrinlade sin polemik. Strax före jul sände han ett personligt brev till Bertil Ohlin där han välkomnade att ökad klarhet uppnåtts i terminologiskt avseende men konstaterade att åtskilligt återstod att klara upp, ”om inte annat i språkligt avseende”. Efter en precisering av sina kvarstående kritiska synpunkter anslog han ett delvis nytt tonfall. Jag har, säger han,

ånyo tittat på den promemoria som avgick till Dig i augusti i fjol och beklagar den hårda ton i vilken den delvis är avfattad. Den missuppfattning, som föranledde den – med kraftiga reservationer försedda – hypotesen att du beträffande sparandet glidit i Din begreppsbildning, korrigerades omedelbart inför kommitén.

Han medgav att ”allt vi veta i penningteoretiskt avseende *kan* framställas på ditt sätt” men tillade att vad kommittén främst fäste sig vid knappast var hans kritik av teoretiska frågor ”utan det sätt på vilket Du i övrigt fullgjort Ditt uppdrag” och påminde Ohlin om att hans bidrag förelåg först då motsvarande partier i betänkandet redan hade utarbetats och att Ohlin själv erkänt att de ursprungligen hade överlämnats i ett skick som ”lämnade mycket övrigt att önska”. Hammarskjöld såg inte någon anledning att återuppta frågan i kommittén men erbjöd sig att tillstålla ledamöterna en kopia av sitt brev.

Innan brevet avsändes tillfogade Hammarskjöld ett PS:

Sedan detta skrevs ha vi talats vid på telefon och jag är därför övertygad om att Du skall läsa ovanstående rader rätt. Jag skulle i detta sammanhang vilja göra en bekännelse som kan tyckas dig egendomlig: Trots vissa kontroverser och trots fortsatt kritik från min sida är Du den av landets ekonomer för vars sätt att – allmänt taget – betrakta och ställa problem jag har den starkaste sympatin; detta sätt speglar också ett par drag hos upphovsmannen för vilka jag hyser uppriktig beundran.⁹

Uppenbarligen önskade Hammarskjöld att den kritik han vidhöll inte skulle uppfattas som personlig animositet. Uttrycken för ”sympati” och ”beund-

⁹ Originalbrevet återfinns i Korrespondens vol 3, Bertil Ohlins arkiv, Riksarkivet. Kopia, utan det handskrivna PS, återfinns i Arbetslöshetsutredningens arkiv, vol B1:2, Riksarkivet. Detta PS har observerats och berörts av Wadensjö (2002), som också citerar en del av det.

ran” var vad han som utredningens sekreterare ansåg sig kunna säga för att markera var han stod i de ekonomiskpolitiska sakfrågorna. Om han hoppades att Ohlin skulle låta sig nöja med detta tog han emellertid fel.

Lindahl fortsatte diskussionen med Ohlin efter dennes rundbrev och i brevväxlingen mellan dem redovisar han diplomatiskt sin syn på sin egen insats i förhållande till Hammarskjölds och Ohlins. Skillnaderna i förhållande till Hammarskjöld anser han inte vara stora men konstaterar begränsningarna i dennes insats. Lindahl ger Ohlin rätt på vissa punkter i hans rundbrev men påpekar att man vid mer långtgående ambition kan behöva bli mer komplicerad än vad Ohlin har förordat. Med en försiktig formulering delar han Ohlins glädje över att ”flertalet av oss nu synas vara någorlunda överens angående uppläggnings av penningteorin”. Han påpekar dock att enigheten tar slut vid användningen av begreppen ”ex ante” och ”ex post”. Där ”är vi nog ej fullt ense”, markerar han, och hävdar att Ohlins terminologi inte har ”någon utsikt att slå igenom”. Det fortfarande olösta ”stora problemet” lämnar utrymme för allas insatser, avslutar han. ”Jag vore glad om de i någon mån kunde stödja varandra.”

Lindahls kommentarer om Ohlins användning av begreppen ”ex ante” och ”ex post” illustrerar det av Hansson (2002) klarlagda faktum att Ohlin vid denna tid ännu inte kunde ta till sig och inte förstod Myrdals, Lindahls och Hammarskjölds försök att utveckla en dynamisk metod för prisanalys.

I mitten av januari 1935 summerade Ohlin diskussionen med Lindahl:

Jag ville blott betona att likheterna mellan Din och min framställning äro så pass stora . . . att min arbetslöshetspromemoria måste erkännas gå på förnuftiga linjer, om nämligen Ditt arbete gör det. Arbetslöshetsutredningens kritiska P.M., där min uppläggning betecknades som omöjlig och en vanvettig tolkning lästes in i vad jag skrivit, har alltså genom din engelska not fått ett effektivt bemötande. Det är måhända mänskligt om detta ökade min tillfredsställelse över densamma.¹⁰

Nu ansåg sig Ohlin kunna agera mot Arbetslöshetsutredningen, och i slutet av januari 1935 fick den motta hans skriftliga kommentar till den kritiska promemorian ett och ett halvt år tidigare. Han betonade inledningsvis att hans text från sommaren 1933 endast var ett ”hastigt hopkommet utkast” och förklarade förseningen dels med att starten på arbetet fördröjts av sjukdom, dels med att han funnit det ”erforderligt” att ta på sig den tidskrävande uppgiften att utarbeta ”en någorlunda enkel och konsekvent terminologi” för att kunna behandla ämnet. För att huvudresultaten av arbetet inte skulle komma till utredningens kännedom senare än nödvändigt ”fann jag lämpligt överrätta redan mitt första utkast, givetvis under uttryckligt tillkännagivande av att arbetet hade denna preliminära karaktär”, markerade han.

Detta indirekta medgivande att versionen från sommaren 1933 inte hade varit tillräckligt genomarbetad var moteld mot Hammarskjölds påstående

¹⁰ Brevväxlingen mellan Ohlin och Lindahl återfinns i Erik Lindahls samling, Lunds universitets bibliotek.

att utredningen var i sin fulla rätt att betrakta den som tryckfärdig.

Underlåtenhet att opponera mot utredningens ”fördömande av mitt arbete” skulle kunna tolkas som ett medgivande att han ”presterat ett undermåligt arbete”, fortsatte han, och gick till attack med påpekandet att hela arbetet baserades på en radikalt annorlunda terminologi än den som ”exempelvis Utredningens sekreterare använt i sitt arbete rörande ’Konjunkturspridning’, liksom även från den av Keynes använda”. Måltavlan för den ironiska kommentaren, att ”möjligen bidrog detta till att göra min framställning svårförståelig för utredningens ledamöter”, missade nog ingen. Han gick vidare:

I varje fall har Utredningen i sin promemoria byggt på antagandet att jag använt mina begrepp i än den ena än den andra riktningen och Utredningen har därvid gjort tolkningar av utomordentlig djärvhet. Om dessa tolkningar varit riktiga, skulle de visat min fullständiga inkompetens som nationalekonom. ... Samtliga allvarliga anmärkningar mot mina resonemangs riktighet, möjligen med ett undantag, bero på att i mina resonemang inlästs något annat än jag sagt.

Sannolikt med tanke på Lindahls synpunkter erkände Ohlin, att han

ingalunda [vill] hävda att icke min uppläggning av terminologin är diskutabel ... ehuru jag för min del blivit alltmer övertygad om att densamma i viktiga hänseenden erbjuder stora fördelar framför andra metoder.

Uppläggnings användbarhet och grundtankarnas hållbarhet var den grundläggande ståndpunkten. Genom hänvisning till Erik Lindahls föredrag på Nationalekonomiska klubben och påpekandet att alla nationalekonomer ”numera såvitt jag vet” delade den uppfattningen kasserade han, utan namns nämnande, in Hammarskjölds reträtt. Han skickade med ytterligare en ironisk formulering med tydlig adress:

Det har varit en stor tillfredsställelse att finna, att min tryckta framställning – som givetvis är klarare men ej fundamentalt avvikande från utkastet – visat sig vara relativt lättfattlig för personer som ej arbetat sig in i Keynes’ eller någon annan avvikande terminologi och därför ej haft terminologiska ”övergångssvårigheter”. Även icke nationalekonomer ha visat sig utan svårigheter kunna tillägna sig dess innehåll, särskilt om de haft någon bekantskap om bokföring.

Ohlin hade vunnit – men knappast förlåtit.

4. I Ohlins memoarer

Nästan fyra decennier senare kommenterade Ohlin konflikten i första delen av sina memoarer (Ohlin 1972). I kapitlet ”Den nationalekonomiska Stockholmskolan och Keynes” ägnas ett särskilt avsnitt (s 171–173) åt Dag Hammarskjöld. Han konstaterar att det uppstod ”litet spänning” mellan dem och omnämner den famösa promemorian och att Hammarskjöld i ett brev medgivit att han ”begått misstag på den centrala punkten

– begreppsbildningen”. Ohlin berör också – som det förefaller via någon sagesman – Hammarskjölds kritiska reflexioner om Ohlins insats i brev till Lindahl.

Ohlin nöjer sig dock inte med detta utan ger också rätt utförligt sin bedömning av Dag Hammarskjöld som nationalekonom. Eftersom han hade en så hög uppskattning av Dag Hammarskjölds betydande intelligens och rent otroliga arbetsförmåga var det en överraskning, hävdar han, att Hammarskjölds doktorsavhandling ”knappast kunde betecknas som ett fruktbart bidrag till teorins utveckling”. Gunnar Myrdals skarpa kritik vid disputationen bidrog till att ”fakulteten inte gav högre betyg än precis vad som krävdes för en docentur”. Hammarskjölds läggning låg inte ”åt det vetenskapligt *skapande*” hållet, säger Ohlin, och ställer hans doktorsavhandling mot Erik Lundbergs, för att visa skillnaden mellan ett ”verk där gräset växer frodigt och ett som trots allt skarpsinne synes vara långt från de vattenrika källorna”. Som i behov av auktoritativt stöd refererar Ohlin ett omdöme som på hans fråga skulle ha fällt av John Maynard Keynes i början av 1930-talet (Hammarskjöld besökte Keynes seminarium i Cambridge hösten 1927): ”Utan tvekan en synnerligen intelligent ung man. Men ni väntar väl ingenting vetenskapligt betydande från honom?”

När den akuta konflikten var över i början av 1935 och Hammarskjöld hade inlett en ämbetsmannakarriär inom Riksbanken och Finansdepartementet och lämnat den akademiska arenan, där Ohlin stod på höjden av sin bana som vetenskapsman, kunde dessa båda balanserade och välartade personer utan några konfrontationer mötas både i sociala och professionella sammanhang. Men någon förtrolighet uppstod inte.

De skulle dock åter mötas på samma arena, men nu den finanspolitiska. Dag Hammarskjöld blev 1936 statssekreterare i finansdepartementet, där han snabbt fick en stark ställning och, som hans chef Ernst Wigforss själv har betygat, utövade stort inflytande på finanspolitiken. Bertil Ohlin tog plats i Första kammaren 1938 på ett folkpartimandat och hade sin första konfrontation med Wigforss i remissdebatten i januari 1939.

I kapitlet ”Några inrikespolitiska intryck och händelser” i Ohlin (1972) återger Ohlin en som han finner märklig historia om Hammarskjöld. Efter en redogörelse för sin egen och Folkpartiets hållning till de inskränkningar i tryckfriheten som genomfördes efter krigsutbrottet i september 1939 ger han åt ett särskilt avsnitt rubriken ”Hammarskjöld och informationsstyrningen” (s 325–327). Ohlin påpekar att Hammarskjöld höll sig på ett visst avstånd, men han kunde inte avgöra om det var i förhållande bara till honom eller om det var en allmän attityd till omvärlden från Hammarskjölds sida. ”Inte brydde jag mig heller så mycket om att spekulera över den saken”, skriver Ohlin och tillfogar: ”Så småningom fick jag emellertid en känsla av att han i mig såg en tänkbar ’konkurrent’”. Genom att flika in att han fann det naturligt att Hammarskjöld utsågs till ordförande i Riksbanksfullmäktige 1941, trots att han själv varit på tal, markerar Ohlin sin egen annorlunda hållning.

Det han berättar är hur Hammarskjöld någon månad efter krigsutbrottet, ”med glädjestrålände uppsyn” och som om han framburit en ”värdefull present” hade sagt till Ohlin att han hade föreslagit honom som chef för den myndighet som var under uppbyggnad och som skulle syssla med pressens nyhetsförmedling. Ohlin lät Hammarskjöld förstå – ”dock inte i alltför bryska ordalag” – att ”ingenting var honom mer främmande” än att påta sig uppgiften. Han avslutar sin berättelse med att han, utan att den ”psykologiska gåtan” fick sin lösning, spekulerade över varför Dag, som ”ju i allmänhet [var] en kringsynt person, som hade lätt att se och beakta olika inverkan omständigheter”, kunde komma på idén att han [Ohlin] skulle lägga sina många viktiga uppgifter åt sidan för denna ”tidningskontrollerande” verksamhet.

Historien är onekligen förbryllande. Varför gjorde den behärskade Hammarskjöld detta i Ohlins ögon provokativa förslag? Varför blev Ohlin så provocerad att han ”inte alltför” bryskt avvisade det och varför kände han, drygt trettio år senare, behovet att ta upp det i sina memoarer för att visa hur Hammarskjöld felbedömde honom? Det finns en liten förhistoria som Bertil Ohlin inte berättade.

Vid uppbyggnaden av den finanspolitiska beredskapen och den ekonomiska krisorganisationen inför kriget hade Dag Hammarskjöld som statssekreterare i finansdepartementet en central roll. När kriget bröt ut den 1 september 1939 forcerades planeringen för ett särskilt folkhushållningsdepartement.

Den välunderrättade Bertil Ohlin kommenterade planerna i en artikel i Stockholmstidningen den 22 september (Ohlin 1939). Han konstaterade att en omänsklig arbetsbörda vilade på ”finans- och handelsministrarna och ej mindre på statssekreteraren i finansdepartementet”. Tillsammans med statsrådet Herman Eriksson, som var konsultativt statsråd, ”torde de kunna sägs utgöra den högsta ledningen för vår krispolitik”. Det föreföll Ohlin som om ”dessa män – vid sidan av sina ordinarie uppgifter – inte blott ha att ge direktiv i fråga om krispolitikens grundlinjer, utan i stor utsträckning även utarbeta regleringsåtgärderna”. Och så kom kritiken, måttfullt formulerad: ”Under sådana omständigheter kan det trots deras stora personliga kapacitet inte undvikas att beklagansvärda förseningar inträffa. Man hinner helt enkelt inte med att i tid utarbeta förslag”. Efter att ha konkretiserat sin kritik ifråga om samordningen av krispolitiken vände han blicken mot finansdepartementet: ”Allmänna intrycket är att fastställande av riktlinjerna för den ekonomiska politiken i någon mån fått stå tillbaka för behandlingen av brådskande specialfrågor”. Regeringens riktlinjer kunde lämpligen utfärdas efter överläggning med ett ”krispolitiskt råd”. Detaljregleringar och instruktioner kunde med fördel samordnas av ett krisdepartement under ledning av Herman Eriksson. ”Hans arbete skulle underlättas om den nuvarande statssekreteraren i finansdepartementet för några månader kunde flyttas över till krisdepartementet”, konstaterade Ohlin, och tillade att en sådan lösning utöver andra förde-

lar kunde göra det möjligt för Wigforss och hans medhjälpare att ägna sin huvudsakliga uppmärksamhet åt de statsfinansiella problemen.

Brutalare uttryckt förordade Ohlin utöver ett krispolitiskt råd – där han själv skulle ha en given plats – att Hammarskjöld förflyttades till ett område där han inte hade något inflytande på finanspolitiken. Så mycket mer som han insåg att Ohlins diagnos av problemen hade visst fog för sig hade Hammarskjöld inga svårigheter att läsa artikeln så. Han agerade därefter.

Samma dag som Ohlin publicerade sin artikel medgav Kungl Maj:t i konselj att ”statssekreteraren i finansdepartementet Dag Hammarskjöld må för beredning av de ärenden, som i anledning av det inträdda krisläget ankomma på finansdepartementet, åtnjuta befrielse från övriga honom åliggande tjänstegöromål” under ett halvt år från den 1 oktober. I konceptet – och infogat i det officiella statsrådsprotokollet – har i handskrift tillagts en preciserande sats: ”dock med rätt för honom att fullgöra sådana till statssekreterartjänsten hörande åligganden vilka han kan finna därtill giva anledning”. Formuleringen, som finjusterades av Hammarskjöld själv, visar på hans starka ställning och innebar att han kunde behålla sitt inflytande över finanspolitiken.

När han framgångsrikt bevakat sitt revir mot Ohlin var det dags för en maliciös demonstration av att samma slags mynt kunde användas också mot honom.

När Riksdagen fattat beslut om ett folkhushållningsdepartement utnämndes Herman Eriksson till dess chef. Samtidigt, den 14 oktober, och under hänvisning till den partiella tjänstledigheten från finansdepartementet förklarade Kungl Maj:t i bästa kurialstil

att det under tiden för den Hammarskjöld sålunda meddelade tjänstledigheten skall åligga honom att jämväl biträda chefen för folkhushållningsdepartementet med handläggning av de ärenden vilka departementschefen med hänsyn till deras beskaffenhet prövar lämpligt böra till honom för sådant ändamål överlämnas.¹¹

Bertil Ohlin hade rätt i sin förmodan att Dag Hammarskjöld såg honom som en konkurrent. Det fanns åtminstone viss anledning till det.

Spänningen mellan dem gick inte över. Ohlin skildrar i andra delen av sina memoarer (Ohlin 1975) hur han 1949 konfronterade Dag Hammarskjöld om dennes insats som ordförande i Riksbanksfullmäktige. Men det är en särskild historia.

Hammarskjöld, D (1932), ”Utkast till en algebraisk metod för dynamisk prisanalys”, *Ekonomisk Tidskrift*, vol 34, s 157–176.

Hammarskjöld, D (1933), *Konjunkturspridningen – en teoretisk och historisk undersökning*, doktorsavhandling, Stockholms högskola, Bonniers, Stockholm.

Hansson, B A (1982), *The Stockholm School and the Development of Dynamic Method*, Croom Helm, London.

Hansson, B A (2002), ”Bertil Ohlin and the Stockholm School: Autonomous Changes in Consumption Demand; Ohlin, 1932 to 1934”, i Findlay, R, L Jonung, och M Lundahl

REFERENSER

¹¹ Konseljbesluten återfinns i Finansdepartementet, Huvudarkivet, Koncept till statsrådsprotokoll juli–oktober 1939 i Riksarkivet.

- (red), *Bertil Ohlin: A Centennial Celebration (1899–1999)*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Landberg, H (2012), *På väg ... Dag Hammar-skjöld som svensk ämbetsman*, Atlantis, Stockholm.
- Lindahl, E (1934), "A Note on the Dynamic Pricing Problem", manuskript, Handelshögskolan i Göteborg.
- Ohlin, B (1933a), "Till frågan om penningteoriens uppläggning", *Ekonomisk Tidskrift*, vol 35, s 45–81.
- Ohlin, B (1933b), *Interregional and International Trade*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Ohlin, B (1939), "Kommer krisdepartementet?", *Stockholms-Tidningen*, 22 september 1939.
- Ohlin, B (1972), *Bertil Ohlins memoarer: Ung man blir politiker*, Bonniers, Stockholm.
- Ohlin, B (1975), *Bertil Ohlins memoarer 1940–1951: Socialistisk skördetid kom bort*, Bonniers, Stockholm.
- Petersson, J (1987), *Erik Lindahl och Stockholmskolans dynamiska metod*, doktorsavhandling, Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet.
- Steiger, O (1971), *Studien zur Entstehung der Neuen Wirtschaftslehre in Schweden: Eine Anti-Kritik*, Duncker & Humblot, Berlin.
- Wadensjö, E (1987), "Före Stockholmsskolan – Arbetslöshetsutredningen, Ernst Wigforss och Gösta Bagge", *Ekonomisk Debatt*, årg 15, nr 4, s 298–304.
- Wadensjö, E (1988), "Ekonomporträtt Gösta Bagge", *Ekonomisk Debatt*, årg 16, nr 7, s 569–576.
- Wadensjö, E (1991), "The Committee on Unemployment and the Stockholm School", i Jonung, L (red), *The Stockholm School of Economics Revisited*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Wadensjö, E (2002), "Bertil Ohlin and the Committee on Unemployment", i Findlay, R, L Jonung och M Lundahl (red), *Bertil Ohlin: A Centennial Celebration (1899–1999)*, MIT Press, Cambridge, MA.